

Мудрий М.М., Аркуша О.Г. Історія: Україна і світ

1. Україна в уявленні громадськості та геополітичних планах урядів Центральних держав і Антанти

Погляди найвищого керівництва Німеччини й Австро-Угорщини на роль українських територій у майбутньому устрої Східної Європи були неоднозначні. Але що ближче Європа наближалася до світової війни, то виразніше німецьке й австро-угорське зовнішньополітичні відомства у своїх планах послаблення Російської імперії намагалися використати український і польський чинники. Залежно від характеру німецько-російських відносин інтерес у Берліні до українських земель як раптово з'являвся, так само раптово і зникав. Спершу він виник під час так званої Східної кризи початку 1850-х років – політичного (згодом і військового) конфлікту між західними ліберальними державами й Росією стосовно майбутнього Османської імперії; однак тоді тривалого продовження він не мав.

Нове зацікавлення Україною в німецькій (а також австро-угорській) політичній думці почало формуватися під кінець 1880-х років, уже після об'єднання Німеччини. Головною передумовою цього було значне погіршення російсько-німецьких відносин, піком якого стала болгарська криза 1887–1888 рр. Тоді в німецькій політичній думці відновився інтерес до можливих шляхів послаблення Російської імперії. У 1887 р. перший секретар посольства Німеччини в Санкт-Петербурзі, майбутній (у 1900–1909 рр.) рейхсканцлер Бернгард фон Бюлов зауважив: «Нам необхідно, нарешті, відрізати Росію від обох її морів – Балтійського і Чорного, на яких базується її світова могутність». Ідея позбавити Росію Причорномор'я і Прибалтики була співзвучна й поглядам керівництва австро-угорської дипломатії.

Особливо великий резонанс у той час викликала стаття знаного німецького філософа Едуарда Гартмана «Росія в Європі», яку було надруковано на початку 1888 р. в берлінському тижневику «Сучасність» («Gegenwart»). У публікації йшлося про національні проблеми Росії та її можливе майбутнє. Висновки автора на той час були цілком новими для європейської суспільно-політичної думки. Розмірковуючи над внутрішньою структурою Російської імперії, Гартман передбачав можливість її поділу та появи на теренах її європейської частини окремих держав, які було б утворено за етнічно-національним принципом. Одним з головних наслідків таких змін мало стати відокремлення підросійської України та утворення в басейні Дніпра з українських і білоруських земель незалежної держави під протекторатом Австрії, яку Гартман називав Київським королівством. Засобом протидії російській експансії, згідно з міркуваннями автора, мало стати також відродження польської держави в етнічних межах. Услід за виходом статті Гартмана почала поширюватися чутка про причетність до її появи рейхсканцлера Німеччини Отто фон Бісмарка.

Погляд історика

Не вдаючись до спеціального аналізу правдивості цієї чутки, з великою мірою вірогідності можна стверджувати, що поява статті Гартмана на момент загострення міжнародної ситуації, зокрема на ділянці німецько-російських взаємин, не була випадковою. Причетність до її інспірації урядових чинників Німеччини видається правдоподібною.

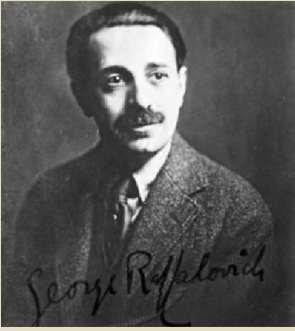
Поголоска про те, що справжнім автором публікації є головний політик Німецької імперії, підсилювала зацікавлення нею в Києві та Львові. В її оцінці загалом окреслилося тут дві позиції. Першу з них репрезентували нечисленний гурток консерваторів у народовецькій організації в Галичині, очолюваний Олександром Барвінським, і, як можна припускати, пов'язані з цим гуртком провідники національного руху в Наддніпрянській Україні Олександр Кониський та Володимир Антонович, які обстоювали думку про можливість і необхідність сепарації Східної України від Росії за допомогою європейських держав. Вони схильні були розглядати публікацію Гартмана як свідчення серйозних студій у берлінському політично-дипломатичному середовищі української справи...

Інакше публікацію в «Гегенварті» та обставини її появи розцінили Іван Франко та Михайло Драгоманов. Вони скептично поставилися до думки про те, що в німецьких урядових колах виявляють серйозне зацікавлення Україною, і то з огляду на трактування там українського руху як поважного політичного чинника. Вони вважали, що українське зорганізоване громадянство не має для Європи будь-якого значення.

Швагуляк М. Історичні студії. Українці на роздоріжжях та крутих поворотах історії (др. пол. XIX – пер. пол. XX ст.). Львів, 2013. С. 662–663.

Так чи інакше, якщо в полі зору німецької дипломатії та військового відомства перебувала Наддніпрянщина, то російська влада зосереджувала увагу передусім на Галичині й Буковині – українських регіонах у складі Австро-Угорщини. У російській владі було для цього принаймні три важливі мотиви: ці регіони сприймалися як частина загальноруського простору, яку (відповідно до теорії про «збирання руських земель») потрібно було доєднати до Російської імперії. Не менш важливим було бажання знищити розвинутий у Галичині осередок українського руху, на який спиралися українські діячі в Російській імперії. Російська влада брала до уваги й польське питання – Петербург непокоїло можливе використання Галичини як плацдарму для організації поляками чергового національного повстання. Тому політику російської влади й загалом громадську думку було спрямовано на підтримку в Галичині русофільських (москвофільських) настроїв, поширення ідей російського панславізму.

Зацікавлення французів Україною, після того як у 1870-х роках розпочалося французько-російське зближення, відчутно зменшилося. Така ситуація зберігалася до Першої світової війни. Французька політична й інтелектуальна еліта в той час цілковито потрапила під вплив проросійської течії. Було створено один з найтривкіших міражів Росії (який, утім, мав політичне та економічне підґрунтя) – йшлося про французько-російський союз проти Німеччини, а також про російські позички. На початку XX ст. французьку громадську думку намагались інформувати про українські справи переважно українські емігранти. Серед видань найпомітнішими стали «Царизм та Україна» (1907 р.) Романа Сембратовича і «Національне пробудження українців» (1912 р.) Ярослава Федорчука. Щойно в 1912 р. у Франції з'явилися прихильники так званих недержавних народів, тоді група інтелектуалів створила Центральне бюро національностей. Його очолив журналіст Жан Пелітьє. Зусиллями цього Бюро засновано Союз

Джордж Раффалович

Роберт Вільям
Сітон-Вотсон

національностей, перша конференція якого відбулася в Парижі 1915 р.

Для Англії дев'ятнадцятого століття Україна була майже невідомим краєм. Через географічну віддаленість вона в уявленні англійських інтелектуалів, підприємців і політиків фактично повністю злилася з Росією. Зацікавлення українським питанням у Великій Британії відновилося лише напередодні Першої світової війни. Активність українського руху в той час збіглася з руйнуванням попередніх ментальних кордонів. Глобалізація, що набирала обертів у європейському політичному просторі, залишала дедалі менше місця для так званих неісторичних народів. Водночас національні рухи висували дедалі виразніші політичні вимоги, які вже не можна було ігнорувати. У 1913 р. у Лондоні було створено Англо-український комітет, до якого залучено відомих англійських публіцистів і політиків. У рамках діяльності комітету в 1914 р. вийшла книжка англійського публіциста Джорджа Раффаловича «Україна», у якій створення української держави розглядалось як «кінець Росії – не як наддержави, а як європейської загрози». Раффалович стверджував, що незалежність України сприятиме політичній стабільності в Європі.

Після цього українське питання потрапило в поле зору провідного британського публіциста Роберта Вільяма Сітона-Вотсона, фахівця з міжнародних відносин і Центральної Європи. Він саме розпочинав видання в Англії «Європейського огляду» («The European Review») – часопису, присвяченого малим народам Європи. У травні–червні 1914 р. англійські публіцисти стали гостями Шевченківського свята у Львові, де представляли перед галицькими українцями фактично весь західний світ (крім них, на святі були присутні представники чеського «Сокола»). Тут газетярі познайомилися з провідними українськими політиками. Під час зустрічі велися розмови на тему федералізації Габсбурзької монархії та створення в її межах союзу слов'янських народів, яку пропагував Сітон-Вотсон.

Запитання і завдання

1. Наведіть приклади, які свідчать про те, що напередодні Першої світової війни українське питання потрапляло в поле зору європейських політиків і громадських діячів.
2. Якими міркуваннями керувалися європейські діячі, коли звертали увагу на українські території?
3. Уявіть себе учасником IV Всесвітнього конгресу дослідників історії та суміжних наук, який проходив у Лондоні в 1913 р. Підготуйте тези, з якими б ви виступили на цьому конгресі. Обґрунтуйте актуальність теми, яку ви обрали.

2. Український національний рух

Український національний рух на початку ХХ ст. був частиною широких модернізаційних процесів, які розуміють як комплекс змін у суспільстві при його переході від традиційного аграрного до сучасного індустріального та урбанізованого суспільства. Модернізація не є простою сумою досягнень в окремих сферах, її можна уявити як ланцюг взаємопов'язаних перетворень, кожне з яких породжує інше. На початку ХХ ст. модернізацію усвідомлювали як потребу змін, що розривали з традицією та були спрямовані в майбутнє. Ці зміни відбувалися в усіх сферах суспільного життя, однак нерівномірно: часто дві-три галузі спричиняли радикальні перетворення в усіх інших.

Серед найважливіших компонентів модернізації дослідники називають такі:

- розвиток промисловості, зокрема видобувних галузей та машинобудування;
- механізоване сільське господарство;
- ринок товарів, грошей і робочої сили;
- використання нових джерел енергії на створення енергетики як галузі господарства;
- розвиток транспорту й комунікацій, що докорінно змінили форми спілкування між людьми;
- залучення інвестицій;
- урбанізація і поява «заводських» міст чи кварталів;
- формування нових соціальних верств, емансипація (звільнення від залежності) жінки;
- реорганізація життя в межах «малої» сім'ї, яка втратила можливість разом працювати на землі та була змушена доручати деякі заняття (як-от навчання дітей) соціальним інститутам;
- утворення колективних форм свідомості (національної, класової, політичної);
- утворення політичних об'єднань і форм тиску;
- розширення виборчого права;
- масовий характер освіти.

Тому творення новочасної національної свідомості й сила національного руху, що давала змогу ставити питання про автономію або державність, великою мірою залежали від оновлення способу життя всієї спільноти.

У випадку українського суспільства модернізаційні процеси сприяли насамперед емансипації багатомільйонного селянства, що відкривало йому шлях до участі в національному русі. Важливим аспектом модернізації було й формування національної інтелігенції, яка брала на себе лідерство в українському русі. У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. інтелігенція стала самостійною соціальною верствою. Її представники мали належну освіту, займалися кваліфікованою розумовою працею, а своєю головною соціальною функцією вважали створення культурно-духовних цінностей. Саме інтелігенти були творцями необхідного для націєтворення комплексу гуманітарних знань про українські землі, особливо в галузі філології та історії. Найбільшими в цьому напрямі були досягнення Михайла Грушевського (як автора «Історії України-Руси») і Бориса Грінченка (як укладача «Словаря української мови»).

Михайло Грушевський

Борис Грінченко

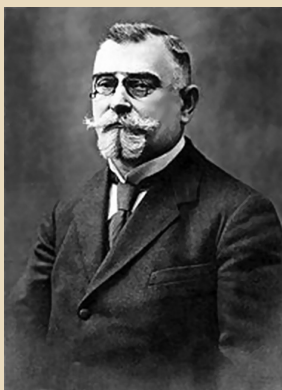
Утім, взаємозв'язок між соціально-економічною модернізацією і розвитком українського національного руху був неоднозначним. Деякі історики вважають, що модернізація насправді послаблювала український рух, оскільки більший доступ до її реалізації мали ті верстви суспільства, серед яких етнічні українці становили меншість. Піднятися вище свого соціального походження було доволі складно, а якщо це траплялося, то часто-густо при цьому людині доводилося змінювати звичне оточення та національну ідентичність. По-різному можна оцінювати й наслідки урбанізації. З одного боку, було створено нову міську культуру, модернізовано економіку та інфраструктуру. Змінився спосіб життя міщан, було суттєво розширено їхні уявлення про споживацькі й культурні потреби. Частиною індустріальної епохи стала масова культура, що означала різке зростання просторової мобільності багатьох людей і водночас організацію й координацію різних об'єктів і послуг так, щоб вони творили певну цілість. З другого боку, перехід у місто часто означав розрив із традиційною селянською культурою, а місто в очах українського селянина залишалося чужим, ворожим і малозрозумілим. Українці були найменш урбанізованою національною групою на своїй рідній землі.

Політичні умови, у яких розвивався український рух у Російській та Австро-Угорській імперіях, суттєво різнилися. Відмінними були й завдання. На півдавстрійській Галичині українське життя формувалося в умовах парламентсько-конституційного устрою, а тому мало яскраво виражений політичний характер. На початку ХХ ст. воно зосереджувалося навколо таких питань, як реформа виборчої системи, утворення окремої української провінції і створення українського університету. На Наддніпрянщині головним залишалося скасування мовних обмежень, розвиток національного шкільництва, підтримка селянства. Лідерами українського руху в Австро-Угорщині напередодні війни були Євген Олесницький, Кость Левицький (у Галичині) і Микола Василько (на Буковині). Українські партії (найбільшу підтримку мали націонал-демократи) мали добре розбудовану структуру. У Російській імперії українські партії були нечисленні, слабкі організаційно й фактично перебували поза законом. Під час російської революції 1905–1907 рр. наддніпрянські українці здобули перший досвід парламентської діяльності в Державних думах, отримали змогу розширити мережу національних інституцій. Зокрема, легалізовано роботу кількох партій, створено «Просвіти», започатковано пресу українською мовою. Однак швидко ці завоювання було згорнуто, й почалася нова хвиля тиску на український рух.

Випробуванням для українського руху, показником його стану і ставлення до нього влади в переддень світової війни стало 100-ліття від дня народження Тараса Шевченка. На 1914 р. лідери українського руху в Російській імперії запланували низку заходів під загальною назвою «Шев-

Євген Олесницький

Кость Левицький

Микола Василько

ченківські свята». Царський уряд відповів традиційною забороною. Тож головні урочистості відбулися в Галичині (тут вони набули навіть мілітарного відтінку). У Петербурзі ж виникла дискусія, що свідчила про кризу самодержавства. Проти заборони виступив лідер опозиційної до царизму російської конституційно-демократичної партії Павло Мілюков. У промові на засіданні Державної думи 19 лютого 1914 р. він наголосив, що «українського руху ніхто не вигадував, український рух існує, він буде існувати, і спроба не визнавати українського руху нічого не допоможе». Політика повного заперечення, на думку Мілюкова, тільки зміцнювала осередок українства в Австрії, формувала в українському суспільстві настрої для відокремлення від Росії. Через кілька років, коли виснажену у війні Російську імперію охопить революція, буде зрозуміло, що промова Мілюкова мала програмний характер. Вона передбачала кінець самодержавства і водночас на деякий час ще утримувала український рух у полоні ілюзій про культурну автономію.

Усупереч несприятливим політичним обставинам на зламі XIX–XX ст., суттєво посилила свій вплив ідея національної єдності України, тоді ж було сформульовано політичну програму українського самостійництва. Попри обмеження український рух у Російській імперії міцнів. За спостереженням австрійського історика Андреаса Каппелера, напередодні Першої світової війни в національній політиці «царська держава часто шукала відповідей на актуальні питання в старих рецептах, однак не могла проводити одновимірну політику, не руйнуючи підвалин свого існування... стрілки годинника неможливо вже було перевести на час перед 1905 р.».

Першим публіцистичним майданчиком у Російській імперії, де українські й російські інтелігенти могли висловлювати й обговорювати погляди на українське питання, став журнал «Украинская жизнь». Його започатковано в Москві в 1912 р. Редактором журналу був Симон Петлюра, а серед авторів – Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Сергій Єфремов, Олександр Русов, Дмитро Донцов, В'ячеслав Липинський. Видання протидіяло пропаганді російських націоналістів в Україні, спростовувало наклепи на український рух, формувало його позитивний образ серед російськомовної інтелігенції, популяризувало здобутки української культури.

Українські політичні сили, як і суспільство загалом, перебували в передчутті війни. Виразніше вона відчувалася в підавстрійській частині. На

зламів XIX–XX ст. на Галичині були створені й набували серед молоді популярності численні парамілітарні організації. В українському суспільстві (передусім серед інтелігенції) кристалізувалися так звані орієнтації, для яких та чи та велика держава мала стати точкою опори в боротьбі за автономію або навіть майбутню незалежність. Провідні українські партії в Галичині дотримувалися однозначно проавстрійської орієнтації. Ще в грудні 1912 р. усі українські партії Галичини прийняли заяву, у якій зазначалося, що в разі конфлікту між Австро-Угорщиною й Росією українці виступлять на боці Австро-Угорщини та її союзників з метою виборення своєї державної незалежності.

У Російській імперії виразником поглядів українських політичних сил було *Товариство українських поступовців* (ТУП) – нелегальна міжпартійна громадсько-політична організація, що діяла від 1908 р. Політична програма ТУП зводилася до трьох основних вимог: парламентаризму, перебудови Російської держави на федеративних засадах, національно-територіальної автономії України. Щодо можливої участі Росії у війні серед тупівців не було єдиної думки: одні були готові виступити за її поразку на австрійському боці, інші були прихильниками розгрому Австро-Угорщини та приєднання Галичини до Росії.

Погляд сучасника

Літом 1914 року я виїхав на місяць за кордон для спочинку. Я вибрав собі для побуту Швайцарію, і дорога мені лежала через Львів, Краків та Відень. В половині липня по старому стилю вирушив я з станції Боярка під Києвом, де перебував з родиною на дачі. Одна ніч їзди, і я вже на кордоні, на станції Радивилів... В Радивиліві ніколи, здається, не бувало на станції людно: головний рух між Великою Україною й Галичиною йшов звичайно через Волочиська, і туди здебільшого й про- стували подорожні. Отже, й цим разом публіки було небагато, пашпортові операції відбулись за якусь годину, і я вже по той бік кордону, в Бродах. На швидку руку снідаю, купую останнє число «Діла», згадуючи, як колись, уперше переїздивши російсько-австрійський кордон, – з яким святоблким почуттям купував я тут «Діло» – тоді, коли у нас в Києві української преси не було. Тепер уже мали свою «Раду», а «Діло» вільно приходило до Києва. ...Рівно десять літ перед тим – у 1904 році – був я вперше у Львові і прожив тут пару місяців. ...Справді, як виріс український Львів за цих 10 років! ...Та що будинки! Коли я побачив львівських знайомих, почув їх настрій, довідався про сподіванки і плани, то поступ, який зробило українське життя в столиці краю за ці десять років, уявився мені зовсім ясно: українці вже ставали тут у Галичині державною нацією, вони вже були на дорозі до того, щоб почувати себе господарями на своїй рідній землі. Почувався вже інший, як колись, розмах політики, панували ширші інтереси й плани. ...Поміж галицькими знайомими я зустрів і цілий гурт своїх земляків з Великої України ...Майже всі вони брали близьку участь в місцевому громадському й культурному житті, дехто служив на посадах по українських інституціях. Тепер уже ці інституції стояли на своїх власних ногах. Мені було приємно, що так багато з їх було засновано наддніпрянцями, що дали їм своїми жертвами перебути перші довгі роки, поки громадянство в Галичині вирросло й зміцніло.

*Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки).
Київ, 2007. С. 11–14.*

Запитання і завдання

1. Спираючись на знання з історії та використовуючи поданий матеріал, поясніть взаємозв'язок між процесами модернізації й розвитком українського національного руху.

2. Поміркуйте, чому в XIX і на початку XX ст. найважливішими для українського націєтворення були праці з філології та історії.
3. Назвіть досягнення й визначте основні напрями розвитку українського руху напередодні Першої світової війни.

3. Повсякденне життя: між традиційним та індустріальним суспільством

Повсякденне життя України і світу напередодні Першої світової війни загалом було пов'язане з процесами модернізації, які в різних регіонах перебігали нерівномірно. До території України модернізаційні хвилі добігали із запізненням. У Східній Європі індустріалізація обмежувалась окремими місцевостями, що наче острови випиналися серед сільської відсталості. Поряд з великими індустріальними центрами простягалися розлогі території з традиційним укладом життя.

Історики відмічають, що винаходи й технічні досягнення спочатку сприймалися скептично й тільки згодом ставали частиною повсякденності. Від винаходу до його практичного застосування зазвичай потрібен тривалий час. З певністю можна стверджувати, однак, про зв'язок між технологічним прогресом, промисловою могутністю і світоглядом людини початку XX ст. Саме в цій залежності вчені шукають передумови й навіть причини світової війни. Хоча, насправді, тоді мало хто переймався питаннями війни і миру. А більшість тих, хто таки про це розмірковував, дивилися в століття двадцяте, а бачили дев'ятнадцяте, й навіть уявити собі не могли, які страждання може принести війна.

Погляд історика

Європейці, власне, відчували не тільки свою силу, а й вищість. Вони були безмірно вражені незвичайними «силами», що з'явилися тепер навколо. Вони бачили нові фізичні сили – від електричного струму до динаміту; нові демографічні сили, що спричинились до безпрецедентного росту населення; нові соціальні сили, що висунули «маси» на передній край суспільних зацікавлень; нові торговельні та промислові сили, що квітнули внаслідок нечуваної експансії ринків та технологій; нові військові сили, спроможні мобілізувати мільйони людей та машин; нові культурні сили, які породжували «рухи», що мали масу прихильників; нові політичні сили, що здобували безперечну владу над усім світом. ...Звісна річ, багато європейців не усвідомлювали, яка велика сила опинилась у їхніх руках. Швидкі та честолюбиві прагнули використати її повною мірою, мудрі вважали, що її слід використовувати розважливо.

*Дейвіс Н. Європа. Історія / пер. з англ. П. Таращук.
Київ, 2000. С. 782–783.*

Основна маса населення проживала в селах. Хоча старий сільський поділ на земельну аристократію і селян зберігався, його значення зменшувалося. Дедалі більше селян (навіть тих, які жили в злиднях) розмірковували про своє майбутнє без огляду на панські маєтки. Однак навіть звільнення від колишньої примусової праці й інших повинностей не давало їм достатніх можливостей для поліпшення свого становища в містах. Вони не мали змоги ні скористатися вигодами новітніх методів сільського господарства, ні масово найматися на промислові підприємства. На перешкоді стояло

Селянська родина.
Херсонська губернія.
1909 р.

патріархальне сприйняття власності, схематичне засвоєння новацій. Усе ж село змінювалося. Ці зміни стосувались життя як безпосередньо селян, так і мешканців панських маєтків. Частина з них зуміла скористатися можливостями ринкової економіки й суттєво покращити свій добробут. В Україні внаслідок столипінської аграрної реформи частина селян відчула переваги відрубного (хутірського) господарювання. Фізична праця ставала помітно інтенсивнішою, але водночас у селі зростало застосування машинної техніки. Частиною сільського краєвиду вже були школи, «народні доми», приміщення культурно-освітніх і кредитно-кооперативних товариств. Завдяки інтелігенції утворювався культурний зв'язок між містом і селом, у село проникали новочасні ідеї.

На початку ХХ ст. змінилося обличчя міст. У той час суттєво прискорилися темпи урбанізації: чисельність міського населення стрімко зростала. Напередодні війни найбільшими були столиці європейських держав. У Парижі мешкало майже 3 млн осіб, у Берліні, Відні й Петербурзі – трохи більше 2 млн у кожному. Близька до українських територій Варшава налічувала 1 млн жителів, а Прага – майже 700 тис. Хоча українські міста за чисельністю поступалися європейським столицям (в Одесі напередодні війни мешкало 500 тис. осіб, у Києві – 250 тис.), темпи їх зростання були співмірними. Життя в містах ставало комфортнішим завдяки впровадженню таких здобутків індустріалізації, як водопостачання, каналізація, електрика, телефон. Масова урбанізація зумовила появу міського транспорту, мала вплив на міське планування. Мережа вулиць формувалася відповідно до їх функціонального призначення. Вулиці поділяли на магістральні, житлові, торговельні (тобто пасажі). Їх вимощували бруківкою, з'явилися алеї й газони, електричне освітлення, навіси для зупинок транспорту, смітники, інформаційні тумби, вуличні туалети. На тлі благоустрою центральних частин міст їх промислові райони не відповідали елементарним санітарним нормам і були постійними вогнищами виникнення всляких захворювань і епідемій.

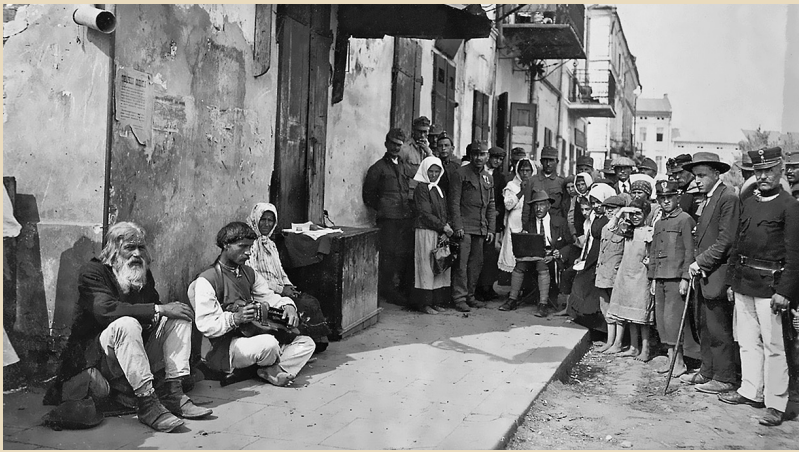
Зростання міст зумовило зміни в соціальній структурі населення й загальною в уявленнях про статус певних суспільних груп. У містах активно формувалася *середній клас*. Так називають групу людей, що має стійкі до-

*Робітники
в черзі за
безкоштовним
сніданком від
доброчинної
організації
«Армія
порятунку».
Лондон. 1903 р.*

ходи, достатні для задоволення широкого кола матеріальних і соціальних потреб. Характерною ознакою представників середнього класу був відносно високий рівень освіти і кваліфікації. Середній клас не був однорідним. Правники й лікарі відчували свою вищість супроти торгівців і крамарів. Частиною середнього класу була інтелігенція, тобто особи, переважно зайняті розумовою і творчою працею в таких сферах, як освіта, наука, мистецтво, охорона здоров'я, розвиток технологій і виробництва. У заможних родинах середнього класу вистачало статків для хатньої прислуги. Так само розшаровувався робітничий клас. Це були як низькооплачувані чорнороби на розмаїтих будівельних проєктах, так і своєрідна «пролетарська аристократія», тобто кваліфіковані, добре оплачувані фахівці та майстри. Робітники на нових підприємствах протиставляли себе ремісникам, вважаючи свою працю престижнішою. Утім, ця нова соціальна структура, особливо на українських теренах, була напередодні Першої світової війни досить крихкою, що в підсумку (після кількох років виснажливої війни) призвело до гострих соціальних і національних конфліктів.

Модернізація справила глибокий вплив на структуру родини. Урбанізація, міграції й нові форми господарювання остаточно визначили перевагу малої (нуклеарної) сім'ї, тоді як велика (патріархальна) сім'я залишалася в минулому. Мала сім'я складалася з подружньої пари з дітьми або без них чи одного з батьків з неодруженими дітьми. Така спрощена структура забезпечувала малій сім'ї рухливість і можливість якнайшвидше пристосовуватися до нових умов життя. У малій сім'ї залишалося менше можливостей для чоловічого деспотизму, а жінка, залишившись наодинці із чоловіком, могла успішніше протистояти його тиску та обстоювати власні інтереси. Однак мала сім'я мала й свої проблеми: зростало психологічне навантаження на кожного її члена, господарсько-побутові обов'язки поділялися лише між подружжям, стосунки ставали інтенсивнішими та емоційно наповненими. Навантаження на жінку зростало передусім у містах. Традиційне ж сільське життя завдяки великій родині забезпечувало жінкам рівномірний розподіл праці, але стримувало емансипацію.

Вуличні
музики-жебраки.
Коломия.
Початок XX ст.

Погляд історика

Упродовж XIX – початку XX ст. у розвинених країнах світу відбувалося становлення системи жіночої освіти, включно з її вищою – університетською – ланкою. В основі цього явища лежав комплекс причин. З одного боку, суспільно-економічний розвиток, який розширював сфери та масштаби застосування людської праці у різноманітних галузях, уможлилював чи навіть вимагав використання також і жіночого ресурсу. Викликані цим соціальні зміни сприяли розмиванню патріархального сімейного укладу, адже, коли доходів чоловіка та батька родини починало не вистачати, поставало питання необхідності заробітку з боку дружини та матері. Не менш важливим чинником був розвиток природничих наук та медицини, завдяки яким вдалося не лише подовжити та підвищити якість людського життя, а й повному подивитись на здібності й можливості людини, насамперед переглянути упереджене ставлення до жінки як істоти інтелектуально слабшої порівняно з чоловіком. Ця наукова суперечка про здібності жінок набувала суспільного резонансу та поєднувалася з дискусіями про громадянські й політичні права обох статей, які розгорнулися після буржуазних революцій у Європі, що спричинили появу парламентаризму, політичних та громадянських свобод.

Кобченко К. Освіта жінок як форма емансипації: приклад Наддніпрянської України (середина XIX – початок XX століття) // Українські жінки у горнілі модернізації / під заг. ред. О. Кісь. Харків, 2017. С. 52.

Запитання і завдання

1. Чи можна вважати, що в повсякденному житті українців на початку XX ст. перепліталися елементи традиційного (аграрного) та індустріального суспільств? Відповідь обґрунтуйте.
2. Спираючись на текстові й візуальні матеріали, назвіть соціальні зміни, які відбулися на початку XX ст. під впливом процесів модернізації.
3. Який вплив мала модернізація на життя родини? Як змінювався статус жінки в суспільстві?